

Keelte kujunemise problemaatikast Kalevi Wiigi raamatu „Eurooplaste juured“ põhjal

Kalevi Wiigi 2005. aastal eesti keeles ilmunud raamat „Eurooplaste juured“ püüab seletada Euroopa keelte kujunemisprotsessi alates paleoliitikumist tänapäevani. Juba raamatu esimestel lehekülgedel tõdeb autor ise, et raamat sisaldab palju sellist, mille tõe vastavust ei ole praeguste meetoditega võimalik tõestada, lisades, et mõne tema mõtte kindlus on ainult 80-90% (Wiik 2005, 17). Oma ülesandeks seab ta uute ideede esitamise, mis võimaldaksid teadusel avada uusi horisonte ja püstitada probleeme.

Kuigi raamatu jooksul näib, et autor siiski pretendeerib tõe kriteeriumitele, nentimata oma ideede hüpoteetilisust, siis vähemasti siinkirjutaja jaoks on teos oma esimestel lehekülgedel esitatud ülesande - pakkuda uusi ideid ja küsimusi – täitnud. Küll tuleb tõdeda, et need mõtted, mis raamatu lugemise jooksul tekkisid, kipuvad enamjaolt seostuma Wiigi teooria kriitikaga. Järgnevalt esitaski mõningaid Wiigi keelte kujunemise teooria alustalasid, mille reaalne kehtivus näib siiski jäävat küsitavaks.

Refuugiumi keele küsimus

Wiik ise defineerib raamatu terminite ja mõistete osas refuugiumi järgmiselt: see on lõunapoolne pelguala (paguala), kuhu rahvad tõmbusid jääaja külmadel perioodidel külma eest pakku. Ta eristab oma raamatus kolme refuugiumi, mis vastavalt on Ibeeria, Balkani ja Ukraina refuugium. Kuigi tundub, et selliste refuugiumite olemasolu, kuhu jääaja eri perioodidel koonduti, pole kahtlust, siis küsitavusi tekitab refuugiumi keele määramine.

Nimelt arutleb Wiik, et Ibeeria ja Ukraina refuugiumites räägiti vastavalt baski ja soome-ugri keelt, Balkani refuugiumi osas ta kindlat keelt eristada ei julge (Wiik 2005, 68). Ometi puudub sellel refuugiumi keelega sidumise ideel loogiline arutus ja pigem Wiik justkui nendiks ette antud fakti. Ta isegi tunnistab mitmel pool, et tegemist on vaid oletusega (Wiik 2005, 66, 79, 82). Peatükis „Sissejuhatus soome-ugri rahvastesse ja keeltesse“ mainib ta, et „*Käesoleva raamatu järgi on soome-ugrilaste „algkodu“ jääaegne Ukraina refuugium. Selle arusaama aluseks on suures osas geneetikute kolme refuugiumi mudel.*“ (Wiik 2005, 325). Selleski lauses jätab Wiik välja keele problemaatika, nentides küll soome-ugri rahvaste n.ö algkodu, ent kogu raamatu jooksul peab ta siiski sealt tulnud asukate keelteks just soome-ugri keeli.

Kas siis geenid võimaldavad üks-ühele argumenteerida vastavate geenikandjate ühise keele ja algkodu kasuks? Tundub, et olemas on küll mõningad ühtelangevused, kuid ma poleks ometi nii julge, et seoks sarnased geneetika andmed sama keele kasutamisega. Geneetika alusel selgub küll, et näiteks Ukraina ja Ibeeria refuugiumi mõjualas olnud rahvaste DNA-sse talletatud info on erinev ja välja joonistuvad tõepoolest omamoodi lääne- ja idapoolsemad rahvad, kuid kas see võimaldab ka tõdeda, et ühes refuugiumis räägiti just baski ning teises soome-ugri keelt. Tõepoolest, mõlemad keeled on mitteindoeuroopa keeled, aga see ei tähenda veel, et neid saaks konkreetselt siduda vastavate refuugiumite ja sealsete elanikega. Näiteks pole välistatud, et

niisamuti, kui sissetulnud keel on indoeuroopa keel, võis ka soome-ugri keel olla refuugiumite ajast hoopis hilisema päritoluga. Pigem näitab geneetiline andmestik pärinemist, kontakte, geenimutatsioone ja ristumisi, millele tõepoolest viitavad erinevad geneetika uurimuste põhjal koostatud kaardid Wiigi raamatus.

Mis veelgi enam, Wiik arutleb, et Ukraina refuugiumi periglatsiaalse vööndi lääneosa keel oli soome-ugri keel ning selle puhul oli tegemist mingi Aurignaci kultuuri väikekeelelega, mis sai refuugiumis *lingua franca* positsiooni, tõrjudes kõrvale teised keeled (Wiik 2005, 82-83). Puudub põhjendus, miks see niimoodi toimus. Kui raamatu ülejäänud osas on teatud keele *lingua franca* positsioon üldjoontes põhjendatud, kas siis majanduslike või elitaarsete aspektidega (nende küsitavust arutan allpool), siis siin selgub taas, et Wiik võtab eespool mainitud seisukohta iseenesest mõistetavalt ja kahtlusteta.

Et oma seisukohta keele ja geneetika vastavuse küsimuse osas ilmestada, toon ühe näite, mida kinnitavad ka arutluse all oleva raamatu geenikaardid. Nimelt on teada, et eestlased on geneetiliselt lähedased baltlastega, kuid keeled on hoopis teised. Samas võib ju vastu väita, et ka soomlastega on eestlastel palju geneetilist kokkulangevust ja keelgi on äärmiselt sarnane. Seega ei ole antud problemaatikas ühte ja kindlat seost või vastust.

Kokkuvõtvalt võib väita, et oma teooria alustes põhineb Wiik suures osas keele esilekerkimise, allesjäämise, *lingua francaks* muutumise ja domineerimise küsimustes pigem juhuslikkusele, väites, et olukord lihtsalt on/oli niisugune. Oma teose ülejäänud osas on ta aga vastupidisel seisukohal, esitades keelevalemeid ja põhjendades neid konkreetsete rühmade majandusliku tegevuse või elitaarse domineerimisega.

Keele sidumine arheoloogilise kultuuri teatud karakteristikutega

Arheoloogiline kultuur võiks olla teatavate materiaalsete ja vaimsete ilmingute kogum. Kui varem peeti arheoloogilist kultuuri, nende väljaselgitamist ja iseloomustamist, üheks peamiseks arheoloogia valdkonnaks, siis viimasel ajal on hakatud hoopis kahtlema erinevate kultuuride selges eristamises – nii selle võimalikkuses kui otstarbekuses.

Nimelt seisneb problemaatika asjaolus, et ükski kultuur ei saa moodustada saarekest ja eksisteerida isoleerituna. Erinevad kultuurinähtused levivad nii otseste kontaktide, rännete kui lihtsalt ideedena. Nii moodustub hulk erinevate mõjutuste ja omadustega piirkondi ja on küsitav, kas ja miks peaks neid teatavate karakteristikute abil eristama, joonistamaks kaardile laigukesi. Loomulikult on eri aladel oma iseloomulikud jooned, kuid tegelikult on üsna keeruline teha neil selgepiirilist vahet, väites näiteks, et teatud ese kuulub kokku vaid ühe kultuuri ja piirkonnaga, sest alati on igal pool vahevorme ja ühenduslülisid.

Kalevi Wiik on oma teorias tugevalt sidunud konkreetse keele mitte niipalju ühe kindla arheoloogilise kultuuri, vaid pigem teatud arheoloogilise kultuuri üksiku iseloomujoonega. Kõige enam torkavad silma keele ja selle arengu ning levimise sidumine majandusviisi, sotsiaalse staatuse ja arengutaseme ning usundi ja matmiskommetega.

Majandusviis

Väga tugevalt haakub Wiigil keel ja selle levik elatusaladega ning ta seob keele ja selle muutustega konkreetseid majandusviise ja nende arenguid. Eelkõige kattub see teema maaviljeluse leviku ja indoeurooplaste tulekuga. Nimelt on levinud seisukoht, et maaviljelus jõudis Euroopasse Lähis-Idast indoeuroopa keeli kõnelenud rahvastega ning selle algust võiks dateerida kusagile 7. at kanti e.m.a*. Esimeseks Euroopa põlluharijate kultuuriks nimetab Wiik Colin Renfrew 1999. a artikli põhjal Proto-Sesklo kultuuri, mille levikuala jääb tänapäeva Kreekasse (Wiik 2005, 96). Sealt edasi levis maaviljelus kogu Balkani alale (esimene etapp), siis juba Vahemere rannikule ja Kesk-Euroopasse (teine etapp) ning lõpuks ka Põhja-Euroopasse (kolmas etapp). Kui esimese kahe etapi puhul on Wiik eeldanud maaviljeluse levikut migratsioonina, siis kolmandat etappi seletab ta kultuurilise levikuga. Igatahes on lõpptulem mõlema leviku korral sama – maaviljeluse kasutuselevõtt ja erinevate indoeuroopa keelte kujunemine.

Mis muudab tema arutluse pisut keeruliseks on esiteks asjaolu, et nii nagu algne sisserännanud maaviljelejate indoeuroopa keel ja sellest hiljem kujunenud keeled on seostatud maaviljelusega, nii on ka lääne- ja põhjapoolseid alasid asustanud baski ja soome-ugri keeli kõnelevad rahvad automaatselt kütid-kalastajad-korilased. Kui nüüd mis tahes moel levib maaviljelus, siis tema meelest levib ka indoeuroopa keel – see on kui omalaadne kultuurikomplekt. Nii et mida enam levib maaviljelus ajas põhja ja lääne poole, seda laialdasematel aladel hakatakse rääkima indoeuroopa keeli. Probleemi näen ma aga asjaolus, miks ei seleta Wiik algkeelte allesjäämist mõnedel Euroopa aladel ja miks ei pea ta võimalikuks, et mitmetel põhja- ja läänepoolsetel aladel kõneldi veel pärast maaviljeluse tulekut pikka aega vanu mitteindoeuroopa keeli. Seda enam, et tegemist oli ju kultuurilise levikuga. Hea näide on baski keel, mis oli ja on siiani otseses kontaktis indoeuroopa keeltega ning üle võeti ka viljelusmajandus, ent keel on püsinud – küll väikese rääkijaskonnaga – tänini. Järelikult pole ka otsene kontakt ja majandusviisi ülevõtmine alati võrdsustatav keelega. Peale selle jääb vastuseta küsimus, miks näiteks tänapäeva Läti aladest põhja pool jäigi püsima algne keel, kuigi maaviljeluse algus siinsetel aladel ei erine oluliselt lõunanaabritest.

Teine problemaatika, mille puhul hakkab eriti silma Wiigi omamoodi kinnistunud arusaam majandusviisi sidumisest keelega, tuleneb tema arutlusest Skandinaavias toimunud maaviljeluse regenereerumise teemadel. Nimelt on peetud võimalikuks, et seoses kütt-koriluse taasesilekerkimisega Skandinaavias u 2400-1800 e.m.a kujunes segamajandus ja uute kultuuridena kerkisid esile lohkkeraamika ning võitluskirveste kultuur. Osades Skandinaavia piirkondades (Taani saared, Skåne ja Roosti läänerannik) hakati uuesti rääkima soome-ugri keeli ning viimane vahetas mõneks ajaks välja varem kõneldud germaani keele (Wiik 2005, 204-206). Wiik ei võta antud küsimuses ise selgelt seisukohta, sest arutluses käsitleb ta küll antud piirkonda, kuid teeb seda varasema ajaperioodi raames (2600-2400 e.m.a) ning selles raamistikus tundub tema seisukoht usutav. Konkreetse maaviljeluse regenereerumisprotsessi puhul on ta välja toonud erinevate autorite arusaamad ning sellest nähtub, nagu peaks ta tõesti reaalseks ajavahemikus 2400-1800 e.m.a aset leidnud soome-ugri keelte taaskasutuselevõttu seoses segamajanduse levikuga osades, varem germaani keelt rääkinud Skandinaavia piirkondades. On äärmiselt küsitav, kas tõesti juba välja kujunenud keelealadel võiks majandusviisi muutumine, mis tõenäoliselt oli tingitud kliima külmenemisest, kaasa tuua vana keele esilekerkimise. Näib, et selline järeldus põhineb taas kord arusaamal, et konkreetsed majandusviisid on otseselt seotud kõneldava keelega.

* Siin ja edaspidi on kasutatud raamatus antud dateeringuid.

Sotsiaalne staatus

Teine suurem teemavaldkond keele sidumises arheoloogilise kultuuri üksikute karakteristikutega on keele ja selle leviku kokkuviiimine sotsiaalse staatusega. Ikka ja jälle kordub Wiigi keelte kujunemise teoorias arusaam, et maaviljelejad ja maaviljeluse leviku algperioodil indoeurooplastest sisserändajad on sotsiaalselt kõrgema staatusega. Nende keel on automaatselt *lingua franca* e Wiigi terminoloogias “rahvusvaheline keel”, mida eri emakeeli kõnelevad rahvad kasutavad ühise suhtlusvahendina, kus juures ta on tavaliselt ülema rahva oma keel, mis tuleb alamal rahval ära õppida (Wiik 2005, 462). *Lingua franca*’l on superstraadi (eliitkeelest alama rahva keelde tulnud mõjud) positsioon, ent algasukate või Wiigi järgi siis ka indoeuroopa keeli õppijate keel saab olla substraadi (keele õppimisel õppija emakeelest õpitavasse keelde jäänud mõjud) tasandil.

Kõige laiemalt põhineb siinkirjutaja kriitika Wiigi väärtushinnangul, täpsemalt, miks arvab Wiik, et mingi majandusviis või mõningal juhul ka sisseränne tagab kõrgema staatuse ja prestiiži. Või üldse, mis annab objektiivset alust hinnata staatust ja prestiiži eri piirkonnas elavatel ja eri majandusviisidega rahvastel.

Näiteks peab Wiik loomulikuks, et maaviljelejad on kõrgema staatusega kui kohalikud kütt-kalurid, arvestamata, et nii mõneski piirkonnas on viimasena nimetatu ainuvõimalik või hoopis otstarbekam majandusharu. Wiigi teooria põhjal on sub- ja superstraadi küsimus lahendatud tema hinnangutel põhineva sotsiaalse staatuse alusel, ent kas on mõttekas sellist majandusel põhinevat staatuse vahet üldse luua, selles ei näi Wiik kahtlevat. Nõustun, et teatud piirkondades, kus maaviljelus on äärmiselt otstarbekas kliimavöötimest tulenevalt, on selline arutlus kohane, ent ometi ei tohiks antud arusaam laieneda kogu Euroopa alale. Just seepärast, et domineeriv majandusala sõltub piirkonnast ja selle võimalustest ei ole põhjendatud ka staatuse otsene sidumine vastavalt kütt-koriluse, viljelusmajanduse või segamajandusega ning järelikult ei saa ka üksnes sellel alusel arutleda keele super- ning substraadi ja uue keele omandamise teemadel.

Olgu esitatud vaid üks sellekohane näide, kus Wiik on, tundub, et pisut vägivaldselt, sidunud majandusala, staatuse ja vastavalt siis nende keele superstraadi seisuse või koguni leviku. Laensõnade levikut venekirveste kultuuri ajal balti keelest läänmeresooome keelde seletab Wiik sellega, et balti rahvad olid siis prestiižikamad rahvad, sest nende majandusviis oli maaviljelus, kuid läänmeresoomlased olid endiselt kütid-kalurid-korilased. Hiljem tõdeb ta, et laensõnade levik toimus suunal läänmeresooome keeltest balti keeltesse ja siin on põhjus sama – prestiižierinevused tasandusid ja “[...] läänmeresooome rahvad muutusid sotsiaalselt kõrgema positsiooni rahvaks või vähemalt hakkas läänmeresoomlastel olema baltlastele rohkem anda kui baltlastel oli anda läänmeresoomlastele.” (Wiik 2005, 256-257). Nagu näha, ei saa siduda nii lihtsalt majandusala, prestiiži ja keelelevikut, sest läänmeresoomlased ei võtnud siiski üle indoeuroopa keeli ja Wiigi järgi pärast venekirveste kultuuri osutusid hoopis nemad kõrgema staatuse kandjateks, kes andsid balti keeltesse superstraate. On iseküsimus, kas üldse keelelaene saab siduda staatusega – just sel samal staatuse hindamise problemaatika taustal.

Lingua franca’na konstateerimise teine valdkond on Wiigil seotud sisserändega. Nagu mainitud peab Wiik mitmetel juhtudel sisserändajate keelt prestiižseks keeleks ja sisserändajaid staatusel kõrgemaks, mistõttu varasematel elanikel on vaja nende keel lihtsalt ära õppida. Siingi kordub sama küsimus: miks peaks sisserändaja olema põliselanike jaoks kõrgemal positsioonil? Miks mitte hoopis kui vihatud uustulnuk? Sellest järeldub, et kui esineb selge vahettegemine ja enda eristamine ning identiteedi rõhutamine, mis võõraste võimu kehtestamise perioodidel on üsna arusaadav, siis on äärmiselt keeruline oletada, et just sisserännanute keel on see, mida õppida

tahetakse. Seda enam, kui üldjuhul pole tegemist tohutu migratsioonilainega, kus uustulnukate arv ületab kordades põliselanike oma.

Näitena sissetulijate keele *lingua franca*'na käsitlemisest ja seostamisest staatusega toon siinkohal Wiigi arutluse germaanlaste ja hiljem viikingite sisserändest Briti saartele. Pärast Rooma riigi lahkumist olevat saarte keldielanikud kutsunud maale germaani palgasõdureid, et need kaitseksid alasid mandri rüüstajate eest. Järgnevalt nendib Wiik, et peagi taipasid sissetulnud sõdurid ja nende pered, et nad võiksid ise võimu haarata, kuna neil olid relvad ja nende kultuuri oli arenenum (Wiik 2005, 183). Nii said anglosaksidest ülemad ja selle asemel, et õppida selgeks rääkijate poolt arvuliselt kordades domineeriv keldi keel, pidid põlisasukad nüüd ühiskonnas edukalt toime tulekuks ära õppima hoopis germaani keele (Wiik 2005, 183). Teine sarnane näide on viikingite sisseränne, kus uustulnukad on Wiigi meelest lihtsalt kõrgema kultuuri esindajad, kelle keelt kõneleti *lingua franca*'na (Wiik 2005, 188), sõltumata asjaolust, et viikingid olid suures arvilises vähemuses ja tegelikult on ka küsitav kui suur domineeriv positsioon neil Briti saartel realselt oli.

Matmiskombed

Kolmas laiem valdkond keele ja arheoloogilise kultuuri teatud aspektide sidumisest on keele sidumine usundi ja matmiskommetega. Nimelt esineb raamatus seisukoht, et lisaks maaviljelusele mõjutavad keele levimist matmiskombed, kusjuures sarnaste matmiskommetega aladel räägiti lähedasi keeli. Antud temaatika on esitatud näiteks germaani keeli käsitlevas peatükis. Nimelt annab Wiik edasi järgmise arutluse: “*Mõte rajaneb sellel, et rahvad ja hõimud, kel on samad jumalad ja samad usukombed, moodustavad paljudel juhtudel (tõsi küll, mitte alati) ka keeleliselt ühtse rahvastiku.*” (Wiik 2005, 206). Ta seostab eri hauatüüpidega eri perioodidel räägitud keeli, tuues välja vastavalt kas siis germaani või saami-soome keele rääkijad. Seega, kui muutus matmiskomme, muutus ka keel. Näiteks Lõuna-Rootsis toimunud üleminek kivistudetele (2400-1800 e.m.a) tähendas seda, et piirkonnas elanud saami-soome keeli kõnelenud rahvad võtsid nüüd üle uue kivistudetele matmise kombe, mis oli otseselt hilisgermaani keeli kõnelenud rahvaste megaliithaudade imitatsioon, ja sellega kaasnes keelevahetus. Nii kujunes “skandinaavia keel”: saami-soome keeli kõnelenud rahvad õppisid vigaselt ära hilisgermaani keele ja jätsid sinna oma keele substraadi (Wiik 2005, 207). Hiljem, kui kasutusele tulid kangurhauad ja need levisid põhja poole, liikus põhja poole skandinaavia keele piir ning taas loobusid põliselanikud saami-soome keelest uue *lingua franca* kasuks (Wiik 2005, 209).

Vastav arutus matmiskommete ja keele ühtsusest on ilmselgelt problemaatiline. Esiteks seepärast, et Wiik isegi näitab, et tegemist oli eelkõige kultuurilise levikuga, mitte migratsiooniga. Siit ei tohiks otseselt järeldada, et teatud matmiskombe ülevõtmine võrdsustub kohe uue keele omandamisega. Teisalt on teada, et Eestiski maeti kivistudkalmetesse ning kangurhauadesse, ent ometi ei toonud see kaasa keelemuutust, mida Wiik eeldab Skandinaavia soome-saami elanike puhul. Just nimelt, matmiskommete levik on tihti kultuurilise difusiooni tulem, ent see ei pea sugugi tähistama keele ülevõtmist. Tõdeb ju Wiik esitatud tsitaadis isegi, et mitte alati ei tähenda matmiskombed keeleliselt ühtset rahvastikku.

Keelte kujunemisest valemite abil

Lõpetuseks tahaksin tõstatada omamoodi kokkuvõtva probleemi: kas üldse on võimalik Euroopa keelte kujunemise seletamine lihtsate valemite abil. Wiigi teoorias näib üldjuhul kehtivat reegel, et sisserrännanute ja maaviljelejate keel on *lingua franca*, mis annab põliselanike keeltesse superstraadi ja kujuneb enamikel juhtudel uueks keeleks, kuhu vana keele meenutusena on alles jäänud mõned substraadid. Antud seletus on küll lihtne ja arusaadav, ent kas ka kehtiv...

Esiteks hakkab silma väliste keelte suur mõjutus keelearengule, võrreldes seest poolt tingitud keelemuutustega. Wiigi arutus põhineb seisukohal, et Euroopa keeltes on tekkinud uusi murdeid, kui ollakse kokkupuutes mõne muu keelega (Wiik 2005, 34). Nõustun, et keelekontaktid mõjutavad keelt olulisel määral, ent samal ajal ei tohiks kontakte pidada ainukeks keelearengut mõjutavaks teguriks. Just nimelt keele sisemine areng on samaväärne ja arvestatav asjaolu keelte tekkimisel ja kadumisel – vahest isegi keerulisem ja raskemini hoomatavam, kuid kindlasti mitte vähem tähtsam. Selles mõttes tuleks siiski arvestada traditsioonilise keeleteaduse seisukohtadega ka siis, kui primaarseks peetakse kontaktidel põhinevat keeleteooriat.

Veel üks raskusi pakkuv probleem võiks olla keelte vastastikune mõju. Wiik on küll maininud adstraadi temaatikat, mis tähistab seda, et keelemõjud pole seotud sotsiaalse staatuse poolest kõrgema või madalama rahva keelega, vaid on lihtsalt vastastikused mõjutused. Ise ta seda lahendust just tihti ei kasuta (näiteks on mainitud adstraati viikingite põhjagermaani keelemõjutustega Briti saartel lk 188), kuid arvestades kuivõrd keeruline on eri keelte kõnelejate sotsiaalse staatuse hindamine, võiks vastav võrdsete osapoolte keelte laenude ja mõjutuste võimalikkus ilma kindla suunata olla palju suurem.

Viimaks jääb veel mainida keelte arengu juhuslikkust ja asjaolude kokkulangemist. Miks osad keeled välja surevad, teised aga jäävad rohkem või vähem algkujul alles – see ei seletu üksnes keele kontaktide põhjal. Nii näiteks võib küsida, miks baski või ungari keel moodustavad omaette saarekese Euroopa kaardil, kuigi nad on ümbritsetud indoeuroopa keele kõnelejatest. Teine probleem võiks olla üldse soome-ugri keelte püsijäämine või kadumine Põhja-Euroopas. Tegelikult on küsimusi rohkem kui Wiik siinkirjutaja jaoks argumenteeritult vastata suudab, ja tundub, et paljuski jääb vastuseks nentimine, et pole ikkagi teada, mis igal konkreetsel juhul keele tekkimist ja arengut mõjutab. On küll komponendid, mis peaksid mõju avaldama, aga nende kehtimine ajas ja ruumis on ilmselt väga erinev ja ehk isegi juhuslik.

Kokkuvõte

Kalevi Wiigi raamat “Eurooplaste juured” on näide sellest, kuidas ühes raamistikus püütakse seletada väga laia ja eriperioodilisi protsesse – tänapäeva eurooplaste keelte kujunemist ja arengut. Vahest ongi just see autori nõrkus, et ta ei arvesta võimalusega, et eri perioodidel ning aladel võisid need arengud olla erinevad ning mingit ühtselt kehtivat reeglit polegi võimalik luua.

Antud essee esitas pigem lugemisel tekkinud küsimusi ja probleeme, mis suures osas seostuvad keele ja kultuuri eri karakteristikute sidumise probleemidega. Tuleb tunnistada, et kirjatükk ei paku esitatud teemadele küll lahendusi, sest viimane eeldaks suuremat teemasse sisselugemist ja teisalt ei pruugigi nii laiale alale kehtivate seaduspärasuste loomine mõttekas ja võimalik ollagi. Ometi tundub, et keelte kujunemise seletamine Wiigi-laadsete “+”-valemitega on liiga lihtne ja ei saa olla universaalne. Naljatledes võiks nentida, et kui üldse valemite abil, siis peaksid keelevalemid sisaldama vähemalt näiteks *tan*-teoreeme, ruutjuuri ja hulka tundmatuid ning võimalik, et palju muudki, millest isegi matemaatikateadus veel aimu pole saanud.

On aga selge, et Kalevi Wiigi raamat “Eurooplaste juured” ja seal esitatud keelte kujunemise teooriad on püstitanud mitmeid küsimusi eri valdkondade uurijate jaoks ning ärgitanud neid diskussioonile, ent see ju ongi üks teaduse põhiolomusi.